

ПЕРЕДМОВА ДО ВИДАННЯ 1949 РОКУ

Зрештою, істини, закладені в релігійних вченнях, систематично виступають такими спотвореними та перелицьованими, — пише Зигмунд Фройд, — що людство у масі своїй виявляється неспроможним розпізнавати їх як такі. Це можна порівняти з ситуацією, коли ми кажемо дитині, нібито її приніс лелека. Тут ми також подаємо істину в символічній формі, оскільки знаємо, що означає цей образ. Але дитина того не знає. Вона чує лише хибний зміст у нашому повідомленні, сприймає це як обман, і відомо, що часто саме з цього прикрого враження виростає в дитині недовіра до старших і непослух. Тож ми дійшли переконання, що в розмовах з дітьми краще уникати такого символічного перелицьовання правди й не приховувати від них знання про дійсний стан справ, зважаючи, проте, на рівень інтелектуального розвитку дитини.¹

Саме таку мету має ось ця наша книга: розкрити деякі з істин, прихованих від нас в релігійних і міфологічних образах, звівши докупи безліч доступних для розуміння прикладів так, щоб їхнє первісне значення саме проступило на поверхню. Давні вчителі знали, що кажуть. Коли ми знову навчимося відчитувати їхню символічну мову, то знадобиться лише хист упорядника, щоб донести їхнє вчення. Але спочатку необхідно вивчити граматику цих символів, і в якості ключа до їхньої загадки я не знаю ліпшого сучасного знаряддя, ніж психоаналіз. Навіть не розглядаючи психоаналіз як останнє слово науки в цій царині, ми можемо, однак, послуговуватися ним як методом. Наступний крок —

зібрати якомога більше міфів і народних казок з усіх куточків світу й дозволити символам промовляти самим за себе. Тоді зразу стануть очевидними всі паралелі між ними, утворюючи разом колосальну та надивовижу сталу сукупність фундаментальних істин, які людство сповідувало впродовж тисячоліть свого існування на нашій планеті.

Хтось, можливо, закине мені, що, розкриваючи спільні риси, я випустив з уваги відмінності між різними східними й західними, новітніми, стародавніми і доісторичними фольклорними переказами. Але той самий закид можна висунути й щодо кожного підручника чи атласу з анатомії, де заради загального розуміння будови людського тіла оминають всілякі расові особливості. Звісно ж, існують відмінності між численними міфологіями та релігіями, однак ця книга не про відмінності, а про подібність, і коли ми її побачимо і зрозуміємо, то відмінності виявляться зовсім не такими значними, як більшість (зокрема й політики) звикла вважати. Маю надію, що такий порівняльний аналіз і висвітлення цих явищ посприє успіхові, либонь, не зовсім безнадійної справи тих сил, які трудяться задля об'єднання сучасного світу — не заради якоїсь релігійної чи політичної імперії, а задля взаємного порозуміння між людьми і народами. Як сказано у Ведах: «Істина — єдина, хоч мудреці називають її різними іменами».

За допомогу в марудній справі доведення моїх матеріалів до читабельного вигляду висловлюю подяку п. Генрі Мортону Робінсону, чії поради дуже допомогли мені, особливо на початку і наприкінці роботи над книжкою, а також пані Пітер Гайгер, пані Маргарет Вінг і пані Гелен Мак Мастер, які не раз і не два перечитували мої рукописи, супроводжуючи їх цінними заувагами, а також моїй дружині, що працювала разом зі мною від початку й до самого кінця, слухала, читала і редагувала.

Нью-Йорк,
10 червня 1948 р.
Дж. К.

1. Медуза.

Мрамур. Давній Рим, Італія, датування непевне

ПРОЛОГ

МОНОМІФ

1

МІФ І СОН

Чи ми слухаємо з відстороненим подивом чудернацьку абра-кадабру якогось знахаря-чаклуна з налитими кров'ю очима десь у Конго, чи з рафінованим захватом читаємо витончені переклади віршів містика Лао-цзи, чи, буває, розлускаємо міцний горішок афоризму Томи Аквінського, чи раптово схоплюємо блискучий сенс якоїсь химерної ескімоської казки — завжди і всюди знаходимо одну й ту саму, мінливу за формою, але напрочуд сталу за змістом історію, а разом з нею і неминучий здогад, що пережити можливо незмірно більше, ніж будь-коли вдасться довідатись чи оповісти.

Завжди і всюди, де жили люди, за всіх обставин, у кожному куточку світу з'являлися міфи, і були вони живим джерелом натхнення для всіх людських починань у матеріальній і духовній сфері. І не надто великим перебільшенням буде сказати, що міф — це той таємний отвір, через який невичерпна енергія космосу переливається у витвори людської культури. Релігія, філософія, мистецтво, доісторичні та історичні форми організації суспільства, великі відкриття в науці й техніці, ба навіть сновидіння — все це постає з основоположного, магічного кола міфу.

Дивовижно, що та особлива здатність зачіпати і пробуджувати глибинні творчі сили чаїться навіть у простенькій дитячій казочці — достоту як дух океану чаїться в краплині, а велика таїна життя — у блошиному яйці. А це тому, що міфологічні символи неможливо випродувати, придумати, винайти, ані знищити назавжди. Вони — спонтанні витвори людської уяви, і кожен з них несе в собі, як у зародку, всю потугу того джерела, з якого бере початок.

У чому ж секрет цієї понадчасової візії? З яких глибин свідомості вона походить? Чому міфи повсюди ті самі, хоч і вбрані у різні шати? І чого вони вчать?

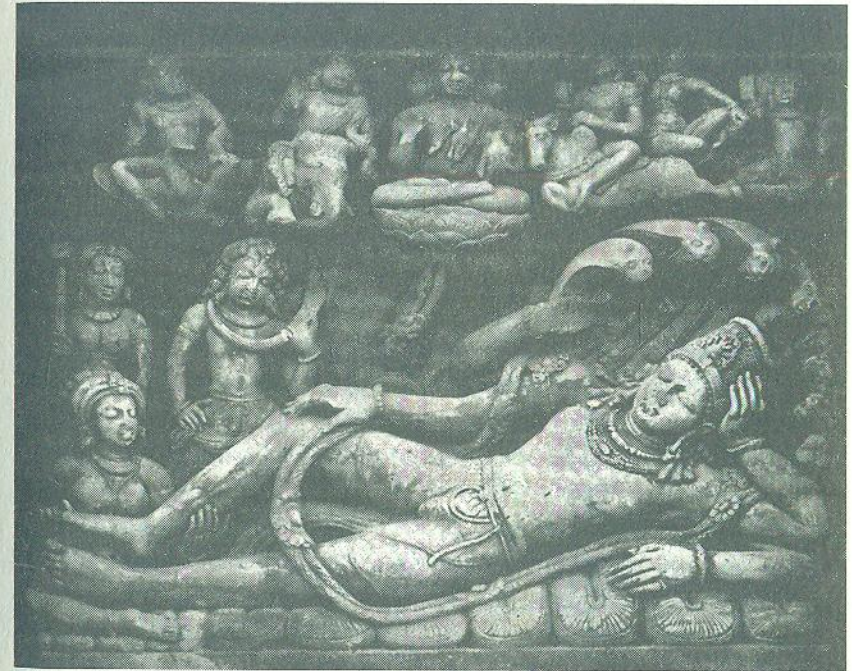
Сьогодні представники різних галузей науки, кожен на свій спосіб, вивчають цю загадку і стараються її розгадати. Археологи досліджують руїни Іраку, Хунані, Криту і Юкатану. Етнографи розпитують остяків з басейну Обі та народ бубі з острова Фернандо-По про їхні вірування і звичаї. Нещодавно ціле гроно сходознавців відкрило нам священні письмена Сходу, а також догебрейські джерела нашого Святого Письма. А тим часом ще одна група вчених, продовжуючи розпочаті в минулому сторіччі дослідження народної психології, старається виявити психологічні підстави мови, міфу, релігії, мистецтва і моральних постулатів.

Проте найбільше вражають відкриття, що надходять із психіатричних кіл. Тому, хто вивчає міфологію, ніяк не обійтися без сміливих і воістину епохальних досягнень психоаналітиків, адже, хоч би що думали про їхні докладні й часом суперечливі тлумачення окремих випадків і проблем, Фройд, Юнг та їхні послідовники неспростовно довели: логіка міфу, герої і подвиги міфу живуть і в нашій сучасності. Через відсутність усталеної, єдиної для всіх міфології кожна людина має свій приватний, нерозпізнаний, частковий, та все ж незбагненно могутній пантеон снів. Сучасне втілення Едіпа, новий виток романтичної історії Красуні і Чудовиська просто сьогодні на розі Сорок другої вулиці та П'ятої авеню чекають, щоб змінилося світло світлофора.

Мені снилося, — пише молодий американець редакторові газетної колонки, що виходить у кількох виданнях одночасно, — нібито я лагаю дах на нашій хаті. Раптом чую батьків голос — уві сні батько стояв під хатою і гукав мене. Я різко обернувся, щоб краще його розчути, аж тут молоток вислизнув мені з рук,

з'їхав по стрімкому дахові вниз і зник за краєм. Відтак почувся глухий звук, ніби впало тіло.

Страшенно переляканий, я хутко зліз по драбині на землю. Батько мій лежав мертвий, навколо його голови розпливалась калюжа крові. Я був у відчаї. Розридався і став гукати маму. Вона вийшла з хати, обняла мене. «Не побивайся, синку, це був просто нещасний випадок, — сказала вона. — Я знаю: ти подбаєш про мене тепер, коли тата не стало». Мама поцілувала мене і я прокинувся.

2. Вішну спить Всесвіт. —

Різьблення по каменю, Індія, бл. 400—700 н. е.

Я найстарша дитина в сім'ї, мені вже двадцять три роки. Рік тому я розлучився з дружиною — чогось ми не зжилися з нею. Своїх батьків я дуже люблю обох і з батьком ніколи не мав проблем, от тільки він усе наполягав, щоб я знову зійшовся зі своєю жінкою і далі жив з нею, попри те, що життя не складлось. Я на це ніколи не пристану.²

І тим самим чоловік-невдаха виказує, з воістину дивовижною наївністю, що замість скерувати всі духовні сили на поліпшення стосунків у парі й вирішення проблем свого шлюбу, він досі плекає в потаємних закапелках своєї уяви до смішного анахронічну на сьогодні, а колись драматичну ситуацію першої і єдиної емоційної прив'язаності — ситуацію трагікомічного любовного трикутника дитячої кімнати: син проти батька змагається за любов матері. Очевидно, найсталішими рисами людської психіки є ті, що виростають із простого факту: людина найдовше з усіх ссавців тримається при материнських грудях. Людське дитя народжується занадто рано, воно ще не цілком сформоване, не готове стати віч-на-віч зі світом. Тож єдина його оборона від всесвіту, повного небезпек, — це мати, і під її опікою ніби продовжується ембріональний розвиток дитини.³ Саме тому безпорадне дитя і його мати стають на кілька місяців після катастрофи народження ніби єдиним цілим, і не лише фізично, а й психологічно⁴. І щоразу тривала відсутність матері викликає у немовляти напруження й подальші імпульси агресії; агресивні реакції виникають і тоді, коли матір мусить стримати дитя, заборонити йому щось. Отже, найперший об'єкт дитячої ворожості той самий, що й найперший об'єкт любові, а найпершим ідеалом (що надалі збережеться як підсвідома основа для всіх образів блаженства, істини, краси й довершеності) для дитини стає двоєдиний образ Мадонни з дитям.⁵

Натомість нещасний батько стає першим, хто, уособлюючи інший порядок речей, вторгається в ідилію цього поновленого в земних умовах недавнього раювання в лоні, і тому відразу сприймається як ворог. Саме на нього переноситься той заряд агресії, що спершу адресувався «поганій», тобто відсутній матері, тоді як за нею, за нормальних умов, закріплюється оте бажання дитини, спрямоване на «добру», тобто присутню матір, годувальницю і заступницю. Цей фатальний дитячий розподіл імпульсів смерті (*thanatos: destrudo*) й любові (*eros: libido*) становить основу такого популярного нині Едіпового комплексу, що на нього Зигмунд Фройд вказав якихось п'ятдесят років тому як на велику причину нашої дорослої неспроможності поводитися розумно. Як це сформулював д-р Фройд: «Цар Едіп, що вбив свого батька Лая й одружився зі своєю матір'ю Іокастою, просто засвідчує нам здійснення наших дитячих бажань. Тільки й того, що ми, щасливіші за нього,

зуміли (якщо не поробилися психоневротиками) відокремити свої статеві пориви від своїх матерів і забути свої ревності до рідних батьків». ⁶ Або знов же, як він пише: «Всякий патологічний розлад статевого життя справедливо буде розглядати як наслідок загальмованого розвитку».⁷

*Із матір'ю не бійся ти одруження.
У сні, буває, і на ложі з матір'ю
Себе людина бачить, та пустий то сон —
Його забудеш, і живи спокійно знов.⁸*

Про нелегке становище дружини того мужа, чії почуття не визріли, а так і zostалися замкненими в любовній історії дитячої кімнати, можна судити з іще одного сучасного сновидіння — і ось тут ми починаємо по-справжньому відчувати, що вступаємо в царство стародавнього міфу, лише з цікавим поворотом.

Мені наснилося, — пише стурбована жінка, — що скрізь, хоч би куди я рушила, за мною ходить великий білий кінь. Я його боялась і відганяла від себе. Тоді озирнулася, чи він усе ще йде за мною, і побачила, що він обернувся чоловіком. Я сказала йому піти до перукарні та обстригти свою гриву, він так і зробив. Коли він вийшов, вигляд у нього став зовсім як у чоловіка, тільки лишилися конячі копита й морда, і він знову став ходити за мною повсюди. Ось він підступив до мене ближче, і я прокинулася.

Я — одружена жінка, мені тридцять п'ять років, у мене двоє дітей. Уже чотирнадцять років, як одружена, і не сумніваюсь, що чоловік мені вірний.⁹

Підсвідомість насичує нашу уяву різноманітними фантазіями, чудними створіннями, страхами та оманливими образами, адже людська природа там, під підлогою нашої в міру охайної невеличкої оселі, яку ми називаємо свідомістю, приховує нечувані печери Аладдіна. А в тих печерах зберігаються не лише коштовності й самоцвіти, а й грізні джини — незручні чи витіснені психологічні сили, що їх ми не наважились чи не посміли б інтегрувати в наше життя. І ми можемо навіть не підозрювати, що вони

є, аж поки випадкове слово, аромат околиці, смак чаю або чийсь погляд не втрутиться в плін чарівного потоку, і тоді в мозок почнуть проникати грізні вісники. Грізні тому, що здатні зруйнувати той каркас безпеки, яким ми оточили себе і свою родину. Водночас вони, ці вісники, несамовито принадні, бо несуть ключі від царства такої жаданої й zarazом відстрашливої пригоди відкриття власного «я». Так, вони несуть руйнацію світові, який ми збудували і в якому живемо, та й нам самим у ньому, — але ж по тому настає яка чудесна відбудова наскільки сміливішого, чистішого, вільнішого, повнокровнішого людського життя! Ось яку спокусу, обіцянку і страх несуть нам ці хвилюючі нічні гості з того міфічного царства, що чаїться в кожному з нас.

Психоаналіз як сучасна наука тлумачення сновидінь навчив нас зважати на ці примарні образи. А ще знайшов для них спосіб виконувати певне завдання. Небезпечні кризи розвитку особистості відбуваються під пильним оком досвідченого знавця снів, мови снів, який потім перевтілюється в стародавнього містагога, чи то провідника душ, чаклуна з первісних лісових капищ, місць випробувань та ініціацій, переходу в життя доросле. Цей лікар — сучасний володар міфічного царства, знавець усіх потаємних стежок та магічних слів сили. Його роль достеменно та сама, що й у Мудрого Старця з міфів і казок, напучування якого допомагають героєві пройти через випробування і небезпеки своєї ризикованої мандрівки. Це він зненацька з'являється й простягає блискучий чарівний меч, який вб'є неприступного дракона; це він розповідає про прекрасну наречену, яка чекає героя, та про замок, повний незліченних скарбів; це він кладе цілющий бальзам на смертельні рани і зрештою відпускає переможця назад, у світ звичайного життя, і ховає велику пригоду в зачаровану ніч.

Коли ж тепер, маючи цей образ на оці, ми повернемось до численних дивних ритуалів, знаних нам із описів первісних племен та великих цивілізацій минулого, то побачимо ясно, що їхньою метою і справжнім завданням було переводити людей через ті трудні пороги перетворення, які вимагають зміни в моделях не лише свідомого, а й підсвідомого життя. Так звані ритуали переходу, які посідають визначне місце у житті первісного суспільства (обряди народин, присвоєння імені, досягнення зрілості, шлюбу, похорону тощо), відзначаються формальними і вельми суворими

практиками відлучення, завдяки яким свідомість особи цілком відтинається від уявлень, зв'язків і життєвих взірців етапу, залишеного позаду.¹⁰ Потім настає період більш чи менш тривалого відпочинку, впродовж якого виконуються ритуали, покликані прищепити новачкові належні уявлення, відчуття і візерунок його нового стану, так щоб коли, нарешті, настане пора повертатися до звичайного світу, був він наче новонароджений.¹¹

Найдивовижнішим є той факт, що більшість ритуальних випробувань та образів відповідає тим, що автоматично з'являються у сновидіннях в ту хвилину, коли пацієнт під час психоаналізу покидає свої дитячі фіксації та робить крок у майбутнє. В австралійських аборигенів, наприклад, одним з головних елементів ініціації (через яку хлопець у віці статевого дозрівання відривається від матері й впроваджується в чоловіче товариство, стає причетним до їхнього таємного знання) є обряд обрізання.

Коли хлопчиків з племені мурнджин мають зробити обрізання, батько і старші чоловіки кажуть йому: «Великий Батько Змій чує твою крайню плоть — він вимагає її!» Хлопчики сприймають ці слова буквально й страшенно лякаються. Зазвичай вони шукають рятунку в матерів, чи бабусь, чи інших родичок по жіночій лінії, адже знають, що всі чоловіки змовилися забрати їх на поле, де реве Великий Змій. Жінки вчиняють обрядове голосіння над хлопчиками — щоб Великий Змій не проковтнув їх.¹²

А тепер розгляньмо прототип цього ритуалу з підсвідомості. «Одному з моїх пацієнтів наснилося, — пише д-р Юнг, — що з печери вилетів змії і вкусив його за геніталії. Це йому наснилося в той момент, коли пацієнт переконався у дієвості психоаналізу й почав уже звільнятися від пут свого Едіпового комплексу».¹³

Головною функцією міфології й ритуалів завжди було продукування символів, що підносять людський дух, на протигагу до інших усталених людських уявлень, що дух опускають, заземлюють. По суті, цілком може бути, що сам оцей високий рівень невротичності серед нас є наслідком браку в сучасному світі ефективної духовної допомоги. Ми далі прив'язані до невитравних образів нашого дитинства, а тому й не схильні до перетворень,